
УДК 343.98

Р. Л. СТЕПАНЮК,

*доктор юридичних наук, доцент,
начальник кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії
факультету підготовки фахівців для підрозділів слідства
Харківського національного університету внутрішніх справ*

КЛАСИФІКАЦІЯ ОКРЕМИХ КРИМІНАЛІСТИЧНИХ МЕТОДИК РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ

Здійснено аналіз наукових підходів до класифікації окремих криміналістичних методик розслідування злочинів. Особливу увагу звернуто на диференціацію та класифікацію методико-криміналістичних рекомендацій із розслідування різних видів і груп злочинів. Запропоновано авторське бачення класифікації методик розслідування окремих категорій злочинів.

Ключові слова: криміналістика, криміналістична методика, досудове розслідування, криміналістична класифікація.

Окремі криміналістичні методики на сьогодні складають суттєву частку вітчизняного наукового знання. Це є цілком закономірним, оскільки криміналістична методика як четвертий, заключний розділ науки криміналістики певним чином узагальнює, використовує досягнення інших розділів – загальної теорії, криміналістичної техніки і тактики.

Наукові положення криміналістичної методики досить ґрунтовно розроблялися, зокрема, у працях І. О. Возгріна, В. І. Громова, В. А. Журавля, О. Н. Колесніченка, В. Г. Танасевича, В. В. Тіщенка, Б. В. Щура та багатьох інших учених. Проте досі існують розбіжності, перш за все, у визначенні видів (рівнів, класифікації) окремих методик розслідування та їх структури. Це не йде на користь вирішенню завдань щодо формування ефективних науково-обґрунтованих рекомендацій із розслідування різних категорій злочинів. Отже, для розв'язання цієї проблеми вважаємо за мету побудувати таку класифікацію окремих криміналістичних методик, яка б надавала можливість формувати наукові рекомендації відповідно до сучасних потреб слідчої практики.

Відомо, що на сьогодні в науковій літературі досить широко представлене трирівневе трактування методики розслідування як сукупності загальних наукових рекомендацій (розділ науки), системи рекомендацій щодо розслідування певного виду або групи злочинів (окрема методика) та сукупності методів розслідування конкретного злочину.

Особливо суттєве значення для розв'язання практичних завдань із формування методико-криміналістичних рекомендацій має теоретичне питання щодо класифікації методик розслідування певних множин (видів і груп) злочинів. У цьому сенсі, незважаючи на суперечливість різних підходів учених, можна стверджувати, що загальновизнаною є необхідність розроблення методик на підставі кримінально-правової класифікації діянь (видові методики) і за певними криміналістичними ознаками суб'єкта, способів злочину, предмета посягання, місця злочину, суб'єктивної сторони діяння тощо. В цілому ж класифікація криміналістичних методик може бути здійснена за різними підставами.

Так, І. О. Возгрін пропонує розрізняти сім класифікаційних груп криміналістичних методик

розслідування: а) за призначенням (загальна, групові, окремі); б) за відношенням до кримінального закону (типові й особливі); в) за рівнем конкретизації рекомендацій (одноступеневі та багаступеневі); г) за використаними науковими знаннями (власне криміналістичні та комплексні); ґ) за повнотою (повні та скорочені); д) за авторською належністю (офіційні та доктринальні); е) за формою (методичні листи, роз'яснення, практичні та навчальні посібники, дисертації, монографії, методичні довідники та ін.). При цьому головним критерієм автор вважає призначення методик, тому особливу увагу приділяє першій класифікаційній групі. Вважаємо загальною є науково обґрунтована теоретична модель методик безвідносно до виду розслідуваних злочинів; груповими – рекомендації з розслідування окремих груп злочинів, об'єднаних загальними істотними ознаками; окремими – методики розслідування окремих видів злочинів, у тому числі деталізованих [1, с. 287–293].

Інший вчений, В. Є. Корноухов, запропонував класифікацію методик розслідування залежно від закономірностей пошуково-пізнавальних процесів на певні класи, ряди та види, а також виділив міжродові, міжвидові та внутрішньовидові методики [2, с. 140–151].

Ю. П. Гармаєв та О. Ф. Лубін запропонували складову класифікацію:

а) «вертикальну», відповідно до якої можна виділити загальні й окремі методики, які, у свою чергу, можна поділити за рівнем загальності та ступенем конкретизації. Так, за рівнем загальності загальні методики поділяються на загальні видові, загальні родові, загальні міжвидові (міжродові), тобто комплексні, а окремі – на методики розслідування одного виду злочинів чи групи схожих злочинів. За ступенем конкретизації загальні й окремі методики можуть бути одноступеневими, двоступеневими або більшої конкретизації;

б) «предметну» залежно від відношення до кримінально-правової класифікації: типові (за видами злочинів, передбачених КК), спеціальні або особливі (виділені не на підставі кримінально-правових ознак) і комплексні (сукупності методичних рекомендацій, виділені на підставі одночасно кримінально-правової та іншої, криміналістично значущої, класифікації злочинів);

в) за обсягом – повні (власне методика) і скорочені (основи методики, особливості методики, окремі методичні рекомендації) методики [3, с. 148–189].

На нашу думку, наведена класифікація концептуально є вірною, проте може бути дещо уточнена її внутрішня структура. Так, за позицією авторів, комплексні методики одночасно входять до двох різних класифікаційних груп. Фактично у першій групі йдеться про різні рівні видових та групових методик, які за своєю суттю є нечим іншим, ніж відповідно типові та спеціальні в другій групі. У свою чергу, спірним виглядає і виділення повних і скорочених методик. По-перше, самі ж дослідники власне методикою іменують тільки повну, тобто скороченими є вже не методики, а окремі їхні частини або тільки певні основи. По-друге, питання про кількість і зміст структурних частин окремих криміналістичних методик є досить дискусійним, а отже, ступінь повноти тієї чи іншої методики визначити практично неможливо.

А ось Б. В. Щур розробив таку класифікацію методик: а) залежно від сфери реалізації (методики розслідування та методики судового розгляду); б) залежно від виду злочинів (видові криміналістичні методики); в) залежно від криміналістично значущих ознак у певному виді злочинів (підвидові криміналістичні методики або «мікрометодики»); г) залежно від криміналістично значущих ознак, що виходять за межі виду злочинів (групові криміналістичні методики); ґ) залежно від наявності зв'язків між окремими видами злочинів (комплексні криміналістичні методики) [4, с. 122–123].

У зазначеній позиції привертає увагу використання фактично всього двох підстав для класифікації: сфери реалізації методики й обсягу охоплених нею злочинів. Тому виділені автором чотири рівні методик доцільніше було б звести як підгрупи до однієї групи, наприклад, у залежно від об'єкта: видові, підвидові, групові та комплексні.

У цілому серед різних концепцій до систематизації окремих криміналістичних методик найбільш прийнятною вбачається класифікація, запропонована В. А. Журавлем: а) базова методика; б) прості (одиничні) методики – видові, підвидові (мікрометодики); в) ускладнені (групові) методики – родові, міжродові, комплексні [5, с. 92–94].

Наведена система, з одного боку, не переобтяжена зайвими підсистемами, а з іншого, – цілком повно відображає наявні ступені окремих криміналістичних методик і підходи до їх побудови. При цьому, на нашу думку, запропоновані вченим горизонтальні рівні групових методик можуть бути дещо уточнені. Зокрема,

родові та міжродові методики доцільно іменувати міжвидовими, оскільки вони фактично являють собою наукові положення та практичні рекомендації з розслідування різних видів злочинів. У свою чергу, як міжвидові, так і комплексні методики можуть будуватись у вертикальній системі, де положення більшого ступеня загальності (наприклад, методика розслідування злочинів у бюджетній сфері) є підставою для формування та реалізації спеціальних міжвидових або комплексних методик (наприклад, методика розслідування злочинів у соціально-бюджетній сфері, службових злочинів корупційної спрямованості, вчинених у бюджетній сфері, тощо). Також до окремої групи можна віднести позавидові методики, які фактично не враховують специфіку кримінально-правової кваліфікації діянь (тобто видової належності злочину), оскільки виокремлені на підставі суто криміналістичних ознак.

Досить актуальними є проблеми формування методик розслідування більш широких груп деліктів, аніж виду злочинів. Такі методики різні автори називають особливими (І. О. Возгрін), загальними (В. О. Образцов), груповими (М. П. Яблоков), базовими (М. В. Суботіна), позавидовими (Б. Є. Лук'янчиков) тощо [6; 7]. Вважаємо, що в такому випадку слід чітко розрізняти позавидові методики – виділені тільки за криміналістичною ознакою (наприклад методика розслідування злочинів, учинених неповнолітніми) – та групові (міжвидові і комплексні) – виокремлені на підставі кримінально-правових і криміналістичних ознак одночасно (змішаний критерій).

Так, за суто кримінально-правовим критерієм, на нашу думку, можна виділяти методики розслідування роду (за розділом КК) та виду (за статтями КК) злочинів. Проте використання виключно цього критерію у багатьох випадках призведе до неможливості конкретизації рекомендацій. Так, наприклад, досить велика група злочинів у сфері господарської діяльності (розділ 7 КК України) містить низку складів, які суттєво відрізняються і не мають спільних криміналістично значущих рис. У свою чергу, злочини одного виду, наприклад привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем (ст. 191 КК України), мають настільки багато сфер застосування (будівництво, торгівля, промисловість, банківська, бюджетна та ін.), що методичні рекомендації видової методики неминуче матимуть тільки загальний характер.

Тому в криміналістиці разом із кримінально-правовими використовуються криміналіс-

тичні критерії класифікації злочинів, за якими можна виділяти методики розслідування відповідних множин (класів, родів, груп, видів) злочинів у певних сферах діяльності (підприємстві, бюджетній, податковій сфері, сфері приватизації, обігу цінних паперів, зовнішньоекономічній діяльності та ін.), за суб'єктами (вчинених організованими групами, злочинними організаціями), способами (фінансового шахрайства), місцем злочину (в банківських установах, бюджетних організаціях) тощо.

Також вважаємо за доцільне підтримати вчених, котрі намагаються розмежовувати міжвидові та комплексні методики розслідування. У такому разі останні розглядаються як системи рекомендацій із розслідування комплексів взаємопов'язаних злочинних дій, що поєднані в єдиний ланцюг злочинної поведінки, так звану технологію злочинного збагачення, наприклад, розслідування предикатного (основного) злочину та спорідненої з ним легалізації, яка в цьому випадку виступає останньою ланкою в такого роду злочинній діяльності [8, с. 184]. Тобто до комплексних відносять методики розслідування злочинної діяльності, яка поєднує у собі комплекси взаємопов'язаних, але різних за видом злочинів, що набувають ознак системної діяльності [9, с. 350].

На нашу думку, міжвидові методики являють собою рекомендації з розслідування різних видів злочинів, об'єднаних однією або кількома криміналістично значущими ознаками, у тому числі й видом або галуззю економічної діяльності, для якої характерні певні групи різнорідних за юридичною кваліфікацією злочинних посягань, учинених як окремо, так і в сукупностях. Їх прикладами є методики розслідування корисливо-насиленницьких злочинів, податкових злочинів, злочинів у різних сферах діяльності – бюджетній, підприємницькій, зовнішньоекономічній, банківській тощо. Водночас комплексні методики повинні охоплювати більш вузьку предметну сферу. Вони мають формуватися стосовно типових технологій злочинної діяльності (взаємопов'язаних сукупностей злочинів або однотипних за механізмом, але різних за кваліфікацією злочинів). До їхнього змісту слід включати рекомендації із розслідування не всіх можливих злочинних посягань, характерних для певної сфери діяльності, а тільки найбільш складних за способами, які об'єднують кілька злочинних складів. Тобто основним їх призначенням має бути надання органам досудового розслідування дієвих науковообґрунтованих рекомендацій щодо

одночасного розслідування різних за кримінально-правовими ознаками, але взаємопов'язаних за механізмом учинення злочинів, що утворюють певні технології злочинної діяльності.

У свою чергу, як загальне поняття можна застосовувати термін «групові криміналістичні методики», до різновидів яких відносяться міжвидові і комплексні.

Враховуючи викладене, вважаємо, що з усіх можливих підстав для класифікації окремих методик розслідування найбільш важливим є їхня предметна сфера і відповідне функціональне призначення. Тому передусім їх слід класифікувати за певними сукупностями злочинних діянь, охоплених цією методикою. В цьому сенсі може бути застосована кримінально-правова класифікація злочинів, їх криміналістичні ознаки та їх поєднання. Водночас вбачається, що загальна класифікація криміналістичних методик може бути побудована тільки як складна за кількома головними підставами.

1. За кримінально-правовою класифікацією доцільно розрізняти методики розслідування: а) роду злочинів (відповідно до розділів КК України); б) виду злочинів (відповідно до статей КК України).

2. За суто криміналістичними критеріями можна виділити позавидові методики розслідування, які об'єднані суттєвою криміналістично значущою ознакою, без «прив'язки» до видів злочинів.

3. За змішаним критерієм є можливість розроблення групових методик розслідування:

а) міжвидових (стосовно груп злочинів, що відносяться до різних розділів і статей КК, але об'єднані суттєвою ознакою); б) комплексних (стосовно технологій злочинної діяльності); в) підвидових (стосовно конкретизованих груп злочинів, передбачених однією статтею КК).

4. За ступенем загальності (обсягом) методики можуть бути поділені на загальні (методики розслідування, що мають вищий ступінь загальності, об'єднують досить велику групу злочинних діянь і можуть бути підставами для розроблення більш конкретизованих, вузьких методик); спеціальні (більш конкретні методики розслідування вузької групи злочинів). За цією підставою у межах криміналістичного методичного забезпечення розслідування певного типу (великої групи) злочинів можуть створюватись вертикальні системи методик, починаючи від найбільш загальної, що є теоретичним і практичним підґрунтям для формування та реалізації методик нижчого рівня, до методик найбільшого ступеня конкретики – так званих «мікрометодик».

Наостанок зазначимо, що наведена класифікація, як нам бачиться, може бути використана як основа для формування системи методик розслідування злочинів різних видів і груп, яка може бути застосована в науковій і практичній діяльності щодо створення та використання певних методичних рекомендацій відповідно до потреб слідчої практики.

Список використаних джерел

1. Возгрин И. А. Введение в криминалистику: история, основы теории, библиография / И. А. Возгрин. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2003. – 475 с.
2. Корноухов В. Е. Методика расследования преступлений: теоретические основы / В. Е. Корноухов. – М. : Норма, 2008. – 224 с.
3. Гармаев Ю. П. Проблемы создания криминалистических методик расследования преступлений: теория и практика / Ю. П. Гармаев, А. Ф. Лубин. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2006. – 303.
4. Щур Б. В. Теоретичні основи формування та застосування криміналістичних методик : монографія / Б. В. Щур ; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Харків : Харків юрид., 2010. – 319 с.
5. Журавель В. А. Криміналістичні методики: сучасні наукові концепції : монографія / В. А. Журавель. – Харків : Апостіль, 2012. – 304 с.
6. Лук'янчиков Б. Є. Позавидові методики розслідування злочинів як напрямок удосконалення криміналістичної методики : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Лук'янчиков Борис Євгенович. – Київ, 2001. – 19 с.
7. Субботина М. В. Криминалистические проблемы расследования хищений чужого имущества : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Субботина Марина Владимировна. – Волгоград, 2004. – 421 с.
8. Журавель В. А. Сучасні концепції формування окремих криміналістичних методик розслідування злочинів / В. А. Журавель // Вісник Академії правових наук України. – 2007. – № 2. – С. 177–186.
9. Криміналістика : навч. посіб. / за ред. А. Ф. Волобуєва. – Київ : КНТ ; Самміт-Книга, 2011. – 504 с.

Надійшла до редколегії 18.09.2014

СТЕПАНЮК Р. Л. КЛАССИФИКАЦИЯ ЧАСТНЫХ КРИМИНАЛИСТИЧЕСКИХ МЕТОДИК РАССЛЕДОВАНИЯ ПРЕСТУПЛЕНИЙ

Проведён анализ научных подходов к классификации отдельных криминалистических методик расследования преступлений. Особое внимание обращено на дифференциацию и

классификацию методико-криминалистических рекомендаций по расследованию различных видов и групп преступлений. Предложено авторское видение классификации методик расследования отдельных категорий преступлений.

Ключевые слова: *криминалистика, криминалистическая методика, досудебное расследование, криминалистическая классификация.*

STEPANIUK R. L. CLASSIFICATION OF PRIVATE FORENSIC METHODS OF CRIMES INVESTIGATION

The author analyzes the scientific approaches to the classification of certain forensic methods of investigation of crimes. The main achievements of scientists on the matter are highlighted. There are shown some contentious issues and their solutions are proposed. Particular attention is paid to the differentiation and classification of methodological and forensic recommendations for investigation of different types and groups of crimes.

The author proposed his own vision of classification methods for investigation of certain categories of crimes. In particular, he is talking about the subject area and the functional purpose of methodological developments. In this case, the criminal and forensic features both separately and in combination are proposed to use as the basis of the classification.

According to these criteria generic, species, and outspecies group (inter-species, complex, subspecies) methods of investigating crimes are proposed to provide horizontal. Ly in turn, in the vertical system of private investigation methods in the framework of criminalistic ensuring a certain type of anti-crime activities is elaborated.

Keywords: *criminalistic, criminalistic methods, pre-trial investigation, criminalistic classification.*
